

УДК 338.48-61:355]:908(477):725.945

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2025-4-6>

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТА ВОЄННИЙ ТУРИЗМ: КОНЦЕПТ І МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ

Гуда Андрій Олегович

аспірант кафедри країнознавства та туризму,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0009-1466-8865

Актуальність дослідження: в умовах російсько-української війни питання збереження історичної пам'яті набуває особливого значення. Меморіальні практики виступають засобом колективного осмислення минулого та чинником формування нових туристичних проявів. Водночас зв'язок воєнного туризму з процесами меморіалізації потребує цілісної наукової інтерпретації. **Предмет дослідження:** взаємозв'язок меморіалізації та воєнного туризму як соціокультурних феноменів, які спільно формують простір воєнної пам'яті. **Мета дослідження:** розкрити концептуальні основи формування воєнно-туристичного простору шляхом аналізу практик комеморації та визначення їхньої ролі у створенні «місць пам'яті». **Методологія дослідження:** застосовано системно-структурний і міждисциплінарний підходи, методи порівняльного, концептуального та дискурсивного аналізу, а також методи синтезу, індукції та дедукції, типологізації і наукового узагальнення. **Результати дослідження:** розглянуто сутнісні ознаки комеморації та воєнного туризму, визначено ключові особливості сучасних меморіальних практик. Продемонстровано видову структуру воєнного туризму та її узгодженість із різними меморіальними проявами. Систематизовано та виділено основні інструменти й форми воєнної пам'яті. **Наукова новизна:** узагальнено взаємозв'язок комеморації та воєнного туризму як пов'язаних соціокультурних феноменів, виявлено інструменти й механізми поєднання воєнного туризму та культури пам'яті. **Сфера застосування результатів:** результати можуть бути використані для розроблення концептуальних і картографічних моделей воєнно-меморіального простору України, удосконалення освітніх програм у галузі туризмології, антропології та соціології, а також для планування воєнно-туристичних маршрутів і музейно-меморіальних проєктів. **Висновки:** підтверджено, що комеморація є важливим чинником розвитку воєнного туризму, формуючи специфічний соціокультурний простір воєнної пам'яті. Виявлено, що сучасні меморіальні практики дедалі частіше набувають гібридного характеру. **Подальших досліджень** потребують питання формування геопросторових моделей пам'яті й осмислення локальних наративів в Україні.

Ключові слова: меморіалізація, воєнний туризм, комеморація, місця пам'яті, меморіальний простір, дослідження пам'яті, постконфліктний туризм, Україна.

MEMORIALIZATION AND WAR TOURISM: CONCEPT AND MECHANISMS OF INTERACTION

Huda Andrii Olehovych

Postgraduate Student at the Department of Country Studies and Tourism,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0009-1466-8865

The relevance of the study: in the context of the Russia–Ukraine war, the issue of preserving historical memory acquires particular significance. Memorial practices serve as a means of collective reflection on the past and as a factor shaping new forms of tourism. At the same time, the relationship between war tourism and memorialization processes requires a comprehensive scholarly interpretation. **Subject of the study:** the interaction between memorialization and war tourism as sociocultural phenomena that jointly form the space of war memory. **Purpose of the study:** to reveal the conceptual foundations for the formation of the war–tourism space by analyzing commemorative practices and identifying their role in creating “places of memory”. **Methodology:** the research applies system-structural and interdisciplinary approaches, methods of comparative, conceptual, and discursive analysis, as well as synthesis, induction, deduction, typological analysis, and scientific generalization. **Research results:** the essential features of commemoration and war tourism have been examined, and the key characteristics of contemporary memorial practices have been defined. The typological structure of war tourism and its correspondence with various memorial

manifestations have been demonstrated. The principal instruments and forms of war memory have been identified. **Scientific novelty:** the relationship between commemoration and war tourism as interconnected sociocultural phenomena has been systematized and theoretically generalized. The main instruments and mechanisms linking war tourism and the culture of memory have been systematized. **Practical significance:** the obtained results can be applied in the development of conceptual and cartographic models of Ukraine's war-memorial space, in the enhancement of educational programs in tourism studies, anthropology, and sociology, as well as in planning war-tourism routes and museum-memorial projects. **Conclusions:** the study confirms that commemoration is a significant factor in the development of war tourism, shaping a specific sociocultural space of war memory. It has been revealed that contemporary memorial practices are increasingly acquiring a hybrid character. **Further research** should focus on developing geospatial models of memory and interpreting local narratives within Ukraine's context.

Keywords: memorialization, war tourism, commemoration, places of memory, memorial space, memory studies, post-conflict tourism, Ukraine.

Постановка проблеми. «Ми так багато говоримо про пам'ять, бо її так мало залишилося» [1]. Цей вислів Р. Nora особливо голосно звучить у сучасному суспільстві, де процеси меморіалізації виходять за межі традиційного вшанування минулого, перетворюючись на багатовимірний соціокультурний феномен, що інтегрує історичну пам'ять, колективну й індивідуальну ідентичності, емоційні, культурні, технологічні, просторові та туристичні виміри.

Одночасно спостерігається зростання зацікавленості до місць бойових дій, військових меморіалів і простору воєнної спадщини, що свідчить про активний процес розвитку окремого напрямку подорожування – воєнного туризму.

Водночас у науковому дискурсі питання взаємопроникнення меморіалізації та воєнного туризму залишається недостатньо системно осмисленим. Значна частина праць фокусується або на соціокультурних і семіотичних аспектах меморіальної практики, або на економіко-географічних та управлінських вимірах воєнного туризму. Важливим є застосування комплексного підходу, який надасть більш глибоке розуміння того, як меморіальні процеси формують туристичне наповнення територій, а туристичні практики, зі свого боку, впливають на інституціалізацію колективної пам'яті.

Особливої ваги це питання набуває в нинішньому українському контексті. Російсько-українська війна, що триває з 2014 року й набула повномасштабного характеру у 2022 році, стала потужним каталізатором переосмислення історичної пам'яті та форми її репрезентації. В Україні спосте-

рігається активне формування нових місць пам'яті – меморіалів, музеїв війни, локальних пам'ятних об'єктів, а також утворення символічних практик, покликаних зберегти свідчення спротиву, страждання й героїзму українського народу.

Саме тому постає потреба в науковому осмисленні взаємодії між меморіалізацією і воєнним туризмом. Дослідження цього питання є важливим як для розвитку теоретичних основ туризмології і географії пам'яті, так і для вироблення практичних підходів до сталого управління просторами воєнної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика меморіалізації та воєнного туризму посідає важливе місце в сучасних гуманітарних і соціальних науках. В академічному дискурсі простежуються дві відносно самостійні лінії дослідження – вивчення феномену меморіалізації та аналіз воєнного туризму як особливої форми освоєння простору.

У першій групі праць значна увага приділяється концептуальним і культурно-семіотичним аспектам пам'яті, її матеріальним та символічним формам. Теоретичні засади цієї тематики висвітлено в роботах Р. Nora [1], А. Huyssen [2], К. Mitchell [3] та інших.

Меморіалізація як частина соціогуманітарної практики досліджується в працях Е. Bell, С. Taylor [4], М. Gibbs, J. Meese, М. Arnold, В. Nansen, М. Carter [5], С. Lee [6], В. Scates [7], О. Романенко [8].

В інших емпіричних студіях, зокрема науковців F. Sabila, Р. Arafat, S. Agustina, М. Yusuf [9], R. Ibreck [10], розглядаються конкретні процеси формування місць пам'яті в посткон-

фліктних регіонах, проблеми інклюзивності пам'яті, типологія меморіальних об'єктів.

Водночас питання теоретичного та практичного осмислення воєнного туризму або воєнних ландшафтів відображено в працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Цю проблематику в різних аспектах розглядали С. Ryan [11], R. Butler, W. Suntikul [12], V. L. Smith, M. Piekarz, S. Pedersen, C. Noack, І. Винниченко, Г. Денисик, А. Кізюн, В. Канський, В. Кушнар'єв, О. Поліщук, Г. Щука, І. Несторишен, Л. Медвідь [13].

Питання постконфліктної розбудови туристичної галузі стали предметом досліджень Z. Kassouha, D. Venter, S. Boyd, M. V. Reddy, S. Kulshreshtha, M. Nica.

Проблематика як меморіалізації, так і воєнного туризму аналізується в роботах J. Eade, M. Katić [14], D. Lloyd, І. Винниченка й інших.

Співробітники Українського інституту національної пам'яті, Національного музею Революції гідності, Національного музею історії України у Другій світовій війні спільно з партнерами запропонували Методичні рекомендації для місцевих громад щодо пам'ятання учасників, жертв і подій російсько-української війни [15].

Хоча обидві теми мають значну кількість наукових напрацювань, поєднання меморіальних практик і воєнного туризму потребує системного огляду.

Завдання дослідження. Основними завданнями дослідження є виявлення й аналіз взаємозв'язків між меморіалізацією та воєнним туризмом як взаємодоповнюваними соціокультурними феноменами. Окрему увагу буде зосереджено на систематизації різноманітних проявів комеморації, зокрема у воєнному туризмі – від матеріальних і символічних до цифрових і вернакулярних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наріжним у дослідженні є з'ясування термінологічних і сутнісних ознак феноменів меморіалізації та воєнного туризму, визначення їхніх меж, взаємозв'язків і можливостей практичного втілення в сучасних соціокультурному та просторовому контекстах.

Меморіалізація. *Меморіалізація*, або *комеморація*, – це складний соціокультурний феномен, пов'язаний із вшануванням, збереженням і трансляцією пам'яті про події, осіб або явища, що мають цінність для індивідуальної чи колективної свідомості.

Її сутність полягає у створенні матеріальних, нематеріальних і символічних форм пам'яті, які забезпечують тяглість культурного досвіду та його інтеграцію в сучасні гуманітарні та ідентифікаційні процеси.

Варто підкреслити, що меморіалізація не завжди має воєнний контекст. Наприклад, E. Bell і S. Taylor [4] у своєму дослідженні про Стіва Джобса демонструють, що навіть смерть видатної особистості у сфері бізнесу може стати каталізатором колективного вшанування, формування своєрідних святилищ пам'яті й ритуалів спогаду. Науковці розглядають ці практики як сучасний прояв *народної жалоби (vernacular mourning)*, спрямованої на позначення, осмислення та колективне переживання смерті. У цьому контексті Bell і Taylor наголошують на значенні тимчасових меморіалів, що виникають стихійно в місцях, пов'язаних із подіями смерті або втрати. Прикладом можуть слугувати квіти, свічки чи фотографії, встановлені на узбіччях доріг у місцях загибелі людей унаслідок дорожньо-транспортних пригод [4]. Тимчасові меморіали також можна побачити у відповідь на закриття організацій, наприклад, коли символічні предмети розміщуються біля воріт заводу після закриття компанії [4].

Крім того, комеморацію доцільно розглядати крізь призму концепції гетеротопії M. Foucault [16]. Меморіальні локації функціонують як простори у просторах, де поєднуються фізичний і символічний виміри, минуле і теперішнє, сакральне і повсякденне. Процес меморіалізації трансформує певний простір в унікальну семіотичну структуру, через яку суспільство конструює якісно нову реальність.

Цікавою є ідея *Les lieux de mémoire* («місця пам'яті»), запропонована істориком P. Nora [1]. Місця пам'яті – певні точки, у яких простір, історія, ідентичність, колективний досвід, символічне наповнення,

функціональність і бажання пам'ятати взаємно переплітаються. Автор пропонує не редукувати це поняття до географічних вимірів, а розглядати широко. Такими місцями можуть постати як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти: люди, речі, архітектурні споруди, книги чи пісні, цілі покоління тощо. Як зауважує дослідник, фундаментальне призначення місць пам'яті полягає у спробі зупинити плин часу, протистояти забуттю, зафіксувати певний стан речей і матеріалізувати нематеріальне. Водночас, на його думку, вони існують лише завдяки своїй здатності до постійної метаморфози – безперервного переосмислення значення та розростання наслідкових відгалужень [1].

Зі свого боку, К. Mitchell розглядає меморіальні практики не лише як інструмент пам'яті чи вшанування, а як активний політичний акт, який бере участь у формуванні колективної свідомості та у виробництві майбутнього образу минулого. Аналізуючи приклад президентських комеморацій Джорджа Буша-молодшого подій 11 вересня 2001 року, дослідниця підкреслює, що такі дії мають естетизований і видовищний характер, поєднуючи символічні, просторові й медійні виміри політики пам'яті [3].

Велике видовище, або «монументальна спокуса» (*monumental seduction*), як це називає А. Huyssen [2], часто переосмислюється із часом, але завжди містить взаємодію між «статичним» – монументом, сценою, будівлею, прапорами чи світлом – і «рухомим» – вшануванням, ритуалом, маршем, ходом, зібранням або подією [3].

Таким чином, меморіалізація охоплює широкий спектр суспільних практик – від індивідуального переживання втрати до колективного формування історичного нарративу.

Воєнний туризм. *Воєнний туризм* є видом подорожі, що поєднує досвід пізнання, емоційного переживання та культурної рефлексії, пов'язаних із воєнною або мілітарною тематикою. Він передбачає відвідування місць або об'єктів, які мають зв'язок із війнами, збройними конфліктами, військовою інфраструктурою та технікою або спадщиною мілітарного минулого.

З огляду на сучасні наукові розвідки та власні дослідження [11–14, 17], можна виокремити *основні групи воєнно-туристичних продуктів*:

1. *Воєнно-історичні продукти* – це відвідування історичних місць або об'єктів з мілітарним минулим, музеїв воєнної тематики, пам'ятників, меморіалів і некрополів.

2. *Воєнно-подієві продукти* охоплюють виставки, фестивалі, паради, реконструкції боїв, конференції воєнного спрямування.

3. *Воєнно-пригодницькі продукти* пропонують інтерактивні форми участі – симуляції бойових дій, навчання користування військовою технікою, відпочинок із використанням мілітарного спорядження.

4. *Воєнно-паломницькі продукти* пов'язані з духовним осмисленням воєнних подій, відвідуванням місць поховань, сакральних комплексів, святинь або інших локацій, де здійснюється вшанування пам'яті полеглих побратимів чи рідних [17].

Воєнний туризм охоплює також явище «гарячого воєнного туризму» (*hot war tourism*), що передбачає подорожі до регіонів активних бойових дій; однак меморіальний складник таких подорожей потребує подальшого дослідження.

Зазначені групи продуктів не мають жорстких меж, адже сучасний туризм має комплексний характер, поєднуючи різні виміри та наповнення.

Зв'язки між комеморацією та воєнними подорожами. Меморіалізація постає як багатовимірне явище, що охоплює широкий спектр форм: від вшанування видатних особистостей до пам'яті про жертв епідемій, катастроф чи донорів органів. Однак у контексті цього дослідження доцільно зосередитися на воєнній меморіалізації. Воєнний туризм не є однорідним утворенням і передбачає наявність кількох рівнів, що різняться інтенсивністю меморіального складника.

Так, у *воєнно-історичному* туризмі комеморативний вимір виявляється найпотужніше, адже його ядро становить осмислення минулого через відвідування історичних місць боїв, меморіалів, музеїв, поховань тощо.

У *воєнно-подієвому* туризмі меморіалізація має відчутний, але дещо ситуативний, спорадичний характер, виявляючись у заходах реконструкцій битв, урочистих парадах, фестивалях чи святкуваннях, що зберігають пам'ять про певні події.

Водночас у *воєнно-пригодницькому* туризмі коєморативний елемент є найменш вираженим, оскільки домінує мотивація емоційного переживання, ризику, навчання чи адреналіну.

Воєнно-паломницький туризм тяжіє до сфер глибокої символічності: він уособлює сакралізацію місць загибелі, поховання, страждання та героїзму, поєднуючи духовні, історичні й етичні сенси.

Отже, взаємозв'язки між коєморативністю та воєнними подорожами проявляються в різних формах – від матеріальних і просторових до символічних та емоційних. Таке аналітичне розмежування є необхідним для теоретичного осмислення цих понять і подальшої побудови узагальнювальних механізмів взаємодії коєморативних практик і воєнно-туристичних виявлень.

Інструменти та механізми взаємодії коєморативності та воєнного туризму. Феномени меморіалізації та воєнного туризму виявляють себе через широкий спектр матеріальних, візуальних, символічних та цифрових форм, які можна розглядати як *інструменти та механізми їхньої реалізації і взаємодії*. Ці механізми мають неоднаковий ступінь залученості до туристичної практики: одні з них стають безпосередніми атракціями, інші ж – насамперед засобами збереження пам'яті, без визначального туристичного виміру (рис. 1). Поєднання меморіальних і туристичних практик сприяє формуванню *простору пам'яті* як особливої форми культурно-географічної реальності, де символічні смисли минулого набувають просторової видимості через маршрути, об'єкти та події.

Інженерні об'єкти, архітектура та скульптура. Для воєнного туризму вони є ключовими атракціями, адже саме в них концентрується наратив героїзму, жертвості або трагізму. Водночас ці атракції

можуть бути також простором скорботи і рефлексії. Розглянемо декілька типологічних груп а саме оборонні споруди та техніку, музеї воєнної тематики, меморіальні комплекси, монументально-скульптурні форми.

Оборонні об'єкти, як-от фортеці, бастіони, укріплення, лінії оборони, бункери, каземати, військова техніка, є артефактами воєнної історії. Вони уособлюють матеріальну сторону війни, демонструючи інженерну думку, військову тактику та стратегічне мислення певної епохи. У воєнному туризмі ці споруди виступають як центри реконструкції історичних подій або об'єкти екскурсійного показу, що дає змогу відвідувачам безпосередньо зануритися в атмосферу минулих воєнних дій.

Музеї одночасно є просторами збереження артефактів і осередками інтерпретації колективної пам'яті. Експозиції, присвячені війнам, відтворюють події через предмети, документи, мультимедійні інсталяції, створюючи цілісну картину минулого. З погляду туризму музеї воєнної тематики виступають важливими елементами маршрутів пам'яті, що інтегрують освітню, патріотичну та культурну функції.

Меморіальні комплекси репрезентують синтез архітектури, скульптури, ландшафту й символіки. Одним із найбільш промовистих прикладів є Національний музей історії України у Другій світовій війні в Києві, центральним елементом якого є монумент «Батьківщина-мати». Цей архітектурно-скульптурний образ став спочатку символом опору нацизму, а в сучасних умовах – знаком національної стійкості та спротиву російській агресії. Комплекс має експозиції воєнної техніки, тематичні виставки, відкриті простори пам'яті, що формує цілісний воєнно-туристичний продукт, у якому поєднуються освітня, коєморативна та пізнавальна складові.

Монументально-скульптурні форми – пам'ятники, надгробки, некрополі, обеліски, меморіальні дошки, стіни – є найбільш персоніфікованими формами меморіалізації. Вони фіксують пам'ять про окремих осіб або події, слугуючи інструментом індивідуалі-

зації історії. Такі об'єкти відіграють суттєву роль у формуванні меморіальних маршрутів і можуть бути важливими складовими воєнно-паломницьких подорожей.

Художні практики. Інсталяції, перформанси, театральні вистави, кінофільми, літературні твори, музика, new media art та інші художні практики часто мають тимчасовий характер і виконують рефлексивну функцію, адже через образ, звук або простір постають своєрідними формами живої комеморації [2, 8]. Їхній потенціал як туристичних атракцій найповніше розкривається у воєнно-подієвих туристичних продуктах. На відміну від архітектурних об'єктів чи монументів, такі форми комеморації переважно не фіксують пам'ять у матеріальному просторі, а відтворюють і транслиують її через художні образи та наративи. Такі твори можуть виступати потужними атракторами воєнного туризму: зокрема, фільми, присвячені певним подіям або локаціям, часто стимулюють відвідування відповідних місць, формуючи явище «медіаіндукованого туризму» (*media-induced tourism*). Образотворчі й візуальні практики, наприклад живопис, графіка, мурали, функціонують як засоби актуалізації пам'яті в публічному просторі. Окрему, новітню форму художньої меморіалізації становлять відеоігри воєнної тематики. Хоча їхній первинний мотив є розважальним, чимало з них реконструюють історичні події та простори, формуючи інтерактивне переживання минулого. Такі продукти перетворюють гравця на активного учасника відтворюваної історії, створюючи ефект віртуального туризму.

Цифрові технології та соціальні мережі. У цифрову епоху меморіалізація дедалі частіше набуває віртуальних форм, утворюючи новий вимір колективної пам'яті. Електронні архіви, портали, онлайн-музеї, віртуальні тури, соціальні сторінки пам'яті, технології VR і AR, а також метавесвіт-платформи трансформують способи взаємодії з історією та воєнною спадщиною. У цьому контексті з'являються не тільки нові форми цифрової комеморації, але й феномен віртуального воєнного туризму, коли користувачі здійснюють від-

відування меморіальних місць у мережевому середовищі.

Цікавим прикладом є меморіальна церемонія у Південній Кореї, де учасники – учні, викладачі та представники державних структур – віддавали шану загиблим ветеранам Кореїської війни на віртуальному Меморіальному цвинтарі ООН, спільно виконуючи ритуал хвилини мовчання. Такі практики демонструють, що відчуття співприсутності в цифровому просторі здатне створювати колективну ідентичність, подібну до тієї, що формується під час реальних церемоній [6].

Для воєнного туризму такі інструменти слугують джерелом інформації та віртуального доступу до подій, а також стимулюють реальні подорожі до місць, побачених у медійному просторі.

Карти, атласи, геопросторові візуалізації та топоніміка. Картографічні продукти (від історичних мап до сучасних інтерактивних воєнно-туристських атласів) є ключовими інструментами осмислення та репрезентації простору пам'яті. Карти структурують знання про простір конфлікту, дають можливість локалізувати місця боїв, поховань, меморіалів, музеїв тощо.

У контексті воєнного туризму картографічні продукти виконують навігаційну, аналітичну й символічну функції. Вони трансформують абстрактну історію у впорядкований простір пам'яті, уможливаючи для туриста не просто відвідування локацій, а переживання географії війни як мережі взаємопов'язаних смислів.

Показовим прикладом є діяльність American Battle Monuments Commission (ABMC), що з 1923 року опікується вшануванням загиблих американських військовослужбовців. На офіційному вебресурсі комісії представлено детальну карту кладовищ, меморіалів та монументів США – 26 кладовищ і 31 меморіальний об'єкт у 17 країнах світу [18].

Важливим компонентом геопросторової меморіалізації є топоніміка, через яку простір отримує додатковий рівень символічного осмислення. Назви вулиць, площ, населених пунктів чи інших географічних

об'єктів, пов'язаних із подіями війни або іменами загиблих, вкорінюють історичні події у структуру повсякденного життя, сприяють навігації по дестинації пам'яті.

Вернакулярна комеморація та практика ефемерів. Особливу роль у формуванні культури пам'яті відіграють форми вернакулярної меморіалізації – стихійні пам'ятні вшанування: квіти, лампадки, свічки, дерев'яні хрести, фотографії, написи тощо. Ці «ефемери» мають короткочасний, але емоційно насичений характер і часто стають першим жестом скорботи [4, 7].

Показовим прикладом такої меморіалізації в Україні є народний меморіал на Майдані Незалежності в Києві. Маленькі синьо-жовті прапорці, фотографії загиблих воїнів, квіти та лампадки утворюють живий, динамічний простір пам'яті, що постійно змінюється й оновлюється. Цей меморіал не має офіційного статусу чи сталої інфраструктури, однак він став народним символом війни, місцем індивідуальної та колективної скорботи, де приватна пам'ять трансформується у спільну національну свідомість.

Подібні простори є місцем щирого емоційного вшанування та стають об'єктами туристичної уваги, куди приходять не лише кияни, але й відвідувачі з інших міст і країн.

Масові зібрання, паради, фестивалі та реконструкції бойових дій. Колективні практики – військові паради, меморіальні марші, фестивалі, спортивні змагання та реконструкції бойових дій – становлять важливу частину суспільної комеморації, у якій пам'ять трансформується у спільну дію. Вони виконують меморіальну й соціально-комунікативну функції, адже утверджують спільні цінності, зміцнюють відчуття національної єдності та підтримують традиції колективної ідентичності. З позицій воєнного туризму ці практики мають подієвий потенціал. Вони приваблюють відвідувачів як у межах локальних громад, так і на міжнародному рівні, створюючи унікальні можливості для занурення у воєнно-історичний контекст. Туристична атрактивність подібних заходів зумовлена тим, що вони пропонують досвід «живої історії», у якому

минуле постає не як музейний експонат, а як інтерактивна дійсність.

Події, як-от реконструкція битви за Джефферсон (штат Техас) часів Громадянської війни у США, збирають численні групи учасників і глядачів, сприяючи збереженню історичної пам'яті та популяризації воєнної спадщини [19].

Тексти, книги пам'яті. Тексти в різних формах (від меморіальних написів до книг пам'яті та документальних збірників) фіксують індивідуальні долі, імена, дати, події, надаючи пам'яті персоніфікованого виміру. Через мову, цитати, епітафії, короткі біографічні фрагменти чи мемуари суспільство структурує своє ставлення до війни, формуючи моральні координати національної ідентичності. Хоча подібні об'єкти не мають визначальної туристичної природи, вони становлять моральну та смислову основу для створення меморіальних комплексів, музеїв чи тематичних маршрутів. Саме через слово, ім'я, епітафію мандрівник входить у контакт із минулим, розширюючи межі пізнання простору війни та його культурного змісту.

Публічні ритуали, дні пам'яті. Публічні ритуали становлять важливий компонент колективної комеморації, у яких символічні жести набувають суспільного та просторового виміру. До них належать підняття і приспущення прапорів, хвилини мовчання, поховальні церемонії, дні пам'яті, премії на честь загиблих та інші форми колективного вшанування.

Приспущений прапор є усталеним міжнародним знаком жалоби, що маркує простір скорботи та солідарності, надаючи повсякденному середовищу ознак меморіального простору.

Хвилина мовчання – універсальний ритуал, який тимчасово перетворює соціальний простір на місце пам'яті. Так, в Україні щодня о 9:00 оголошується загальнонаціональна хвилина мовчання для вшанування загиблих унаслідок російської збройної агресії. Цей акт об'єднує громадян незалежно від місця перебування, у тому числі й туристів, які в цей момент опиняються в просторі пам'яті.

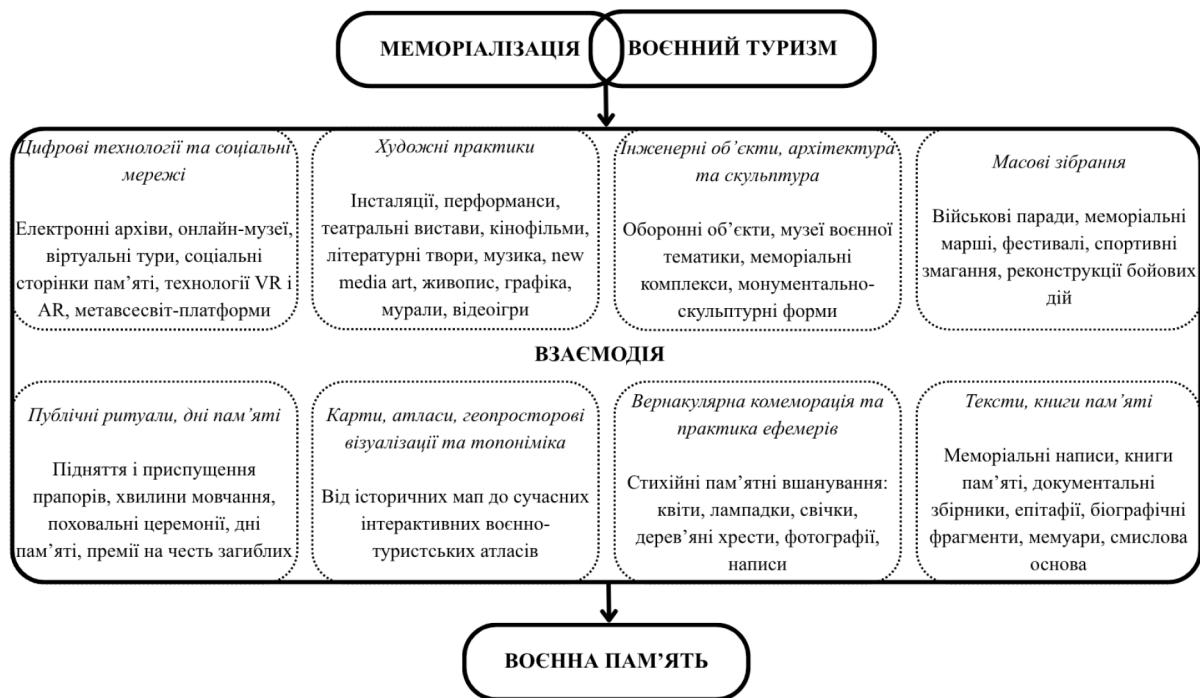

Рис. 1. Інструменти і механізми взаємодії комеморації та воєнного туризму

Джерело: розроблено автором

Особливе місце серед публічних ритуалів посідають дні пам'яті, які поєднують елементи офіційної церемоніальності, релігійних і культурних практик. Прикладом є День АНЗАК в Австралії та Новій Зеландії – національний день вшанування пам'яті полеглих у війнах. У цей день відбуваються ранкові служби, паради, зустрічі ветеранів, а також міжнародні меморіальні події у Галліполі (Туреччина) – на місці бойових дій Першої світової війни [11, 20].

Зазначене поділення інструментів меморіалізації є умовним і виконує насамперед концептуальну функцію, допомагаючи систематизувати багатовимірні прояви комеморації та воєнного туризму. Ці інструменти часто переплітаються, утворюючи гібридні меморіальні простори. Прикладом такого поєднання є Меморіальне кладовище ООН у Пусані (UNMCK), створене під час Корейської війни як місце поховання військових країн-союзниць. Сьогодні воно є осередком колективної пам'яті, де відбуваються міжнародні меморіальні церемонії, зокрема Turn Toward Busan [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У межах дослідження здій-

снено концептуальне осмислення взаємодії між меморіалізацією та воєнним туризмом як соціокультурними феноменами, що формують особливий *простір воєнної пам'яті*. Розкрито змістовні основи феномену комеморації, окреслено його функції у сучасному суспільстві та механізми матеріального й символічного втілення. Проаналізовано видову структуру воєнного туризму – воєнно-історичні, воєнно-подієві, воєнно-пригодницькі і воєнно-паломницькі типи продуктів – і показано, як у них проявляється меморіальний вимір. Систематизовано основні інструменти й форми меморіалізації – від матеріальних (монументи, музеї, меморіальні комплекси) і ритуальних (хвилини мовчання, приспущення прапорів) до цифрових (інтерактивні карти, соціальні мережі, метавесвіт-платформи) і вернакулярних (практики ефемерів); простежено їхній вплив на формування воєннотуристичного досвіду. Продемонстровано, що сучасні практики комеморації дедалі частіше поєднують матеріальні, символічні, просторові, технологічні, функціональні й емоційні виміри, створюючи гібридні форми «місць пам'яті», які функціонують як у реальному, так і у віртуальному середовищі.

Водночас низка аспектів залишаються недостатньо вивченими. Подальших наукових розвідок потребують проблеми формування геопросторових моделей воєнної пам'яті, картографічного відображення комеморації, а також осмислення взаємодії локальних, національних і глобальних наративів у постконфліктному контексті України. Перспективним видається вивчення впливу

цифрових технологій, соціальних медіа й віртуальної реальності на трансформацію меморіальних ландшафтів і воєнно-туристичних маршрутів.

Отримані результати дослідження становлять теоретичне підґрунтя для подальшої розробки концептуальної та картографічної моделі комеморацийного та воєнно-туристичного простору України.

Література

1. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 1989. 26. P. 7–24. DOI: <https://doi.org/10.2307/2928520>
2. Huyssen A. Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory. *Redwood City: Stanford University Press*. 2003. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781503620308>
3. Mitchell K. Monuments, Memorials, and the Politics of Memory. *Urban Geography*, 2003. 24 (5). P. 442–459. DOI: <https://doi.org/10.2747/0272-3638.24.5.442>
4. Bell E., Taylor S. Vernacular mourning and corporate memorialization in framing the death of Steve Jobs. *Organization*, 2015. 23 (1). P. 114–132. DOI: <https://doi.org/10.1177/1350508415605109>
5. Gibbs M., Meese J., Arnold M., Nansen B., Carter M. #Funeral and Instagram: death, social media, and platform vernacular. *Information, Communication & Society*, 2014. 18(3). P. 255–268. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2014.987152>
6. Lee C. D. Memorialization through metaverse: new technologies for heritage education. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 2023. XLVIII-M-2-2023, P. 919–926. DOI: <https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLVIII-M-2-2023-919-2023>
7. Scates B. Making the Memory Book: War-Time Loss and Memorialization through Ephemera. *Genealogy*, 2024. 8 (2), 64. DOI: <https://doi.org/10.3390/genealogy8020064>
8. Романенко О. Війна і пам'ять: трансформація наративних меморіальних практик. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2024. № 24: С. 114–122. DOI: <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.12>
9. F. Sabila et al. *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci*, 2024. 1301 012016. DOI: 10.1088/1755-1315/1301/1/012016
10. Ibreck R. The politics of mourning: Survivor contributions to memorials in post-genocide Rwanda. *Memory Studies*, 2010. 3 (4). P. 330–343. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698010374921>
11. Ryan C. (Ed.). *Battlefield Tourism* (1st ed.). *Routledge*. 2007. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780080548340>
12. Butler R., Suntiikul, W. (Eds.). *Tourism and War* (1st ed.). *Routledge*. 2012. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203107706>
13. Щука Г. П., Несторишен І. В., Медвідь Л. І. До питання про розвиток воєнного (військового) туризму в Україні. *Інфраструктура ринку. Електронний науково-практичний журнал*. 2024. № 80. С. 209–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct80-36>
14. Eade J., Katić M. (Eds.). *Military Pilgrimage and Battlefield Tourism: Commemorating the Dead* (1st ed.). *Routledge*. 2017. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315595436>
15. Методичні рекомендації для місцевих громад щодо пам'ятання учасників, жертв і подій російсько-української війни. URL: <https://uin.gov.ua/memorializaciya/metodychni-rekomendaciyi-dlya-miscevyh-gromad-shchodo-zberezhennya-i-vshanuvannya-pamyati-uchasnykiv-zhertv-i-podiy-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny> (дата звернення: 05.11.2024).
16. Foucault M., Miskowiec J. Of Other Spaces. *Diacritics*, 1986. 16 (1). P. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.2307/464648>
17. Гуда А. Концептуальні аспекти воєнного туризму. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2024. № 3 (3). С. 124–133. DOI: <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.3.13>
18. Interactive Cemetery & Memorial Map. American Battle Monuments Commission. URL: <https://www.abmc.gov/cemeteries-memorials/cemeteries-memorials-map> (дата звернення: 22.10.2025).
19. Battle for Jefferson. URL: <https://battleforjefferson.com> (дата звернення: 23.10.2025).
20. Anzac Day. URL: <https://www.awm.gov.au/commemoration/anzac-day> (дата звернення: 24.10.2025).

References

1. Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
2. Huyssen, A. (2003). *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Redwood City: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503620308>.
3. Mitchell, K. (2003). Monuments, Memorials, and the Politics of Memory. *Urban Geography*, 24 (5), 442–459. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.24.5.442>
4. Bell, E., & Taylor, S. (2015). Vernacular mourning and corporate memorialization in framing the death of Steve Jobs. *Organization*, 23 (1), 114–132. <https://doi.org/10.1177/1350508415605109>
5. Gibbs, M., Meese, J., Arnold, M., Nansen, B., & Carter, M. (2014). # Funeral and Instagram: death, social media, and platform vernacular. *Information, Communication & Society*, 18 (3), 255–268. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2014.987152>
6. Lee, C.D. (2023). Memorialization through metaverse: new technologies for heritage education. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XLVIII-M-2-2023, 919–926. <https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLVIII-M-2-2023-919-2023>
7. Scates, B. (2024). Making the Memory Book: War-Time Loss and Memorialization through Ephemera. *Genealogy*, 8 (2), 64. <https://doi.org/10.3390/genealogy8020064>
8. Romanenko, O. (2024). Romanenko O. Viina i pamiat: transformatsiia naratyvnykh memorialnykh praktyk [War and Memory: The transformation of narrative memorial practices]. *Literary process: Methodology, Names, Trends*, (24), 114–122. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.12> [in Ukrainian].
9. F Sabila et al. (2024). *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* 1301 012016. 10.1088/1755-1315/1301/1/012016
10. Ibreck, R. (2010). The politics of mourning: Survivor contributions to memorials in post-genocide Rwanda. *Memory Studies*, 3 (4), 330–343. <https://doi.org/10.1177/1750698010374921>
11. Ryan, C. (Ed.). (2007). *Battlefield Tourism* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080548340>
12. Butler, R., & Suntikul, W. (Eds.). (2012). *Tourism and War* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203107706>
13. Shchuka, H., Nestoryshen, I., & Medvid, L. (2024). Do pytannia pro rozvytok voiennoho (viiskovoho) turyzmu v Ukraini [To the Question of the Development of War (Military) Tourism in Ukraine]. *Market Infrastructure. Electronic professional scientific and practical journal*, 80, 209–213. <https://doi.org/10.32782/infrastructure80-36> [in Ukrainian].
14. Eade, J., & Katić, M. (Eds.) (2017). *Military Pilgrimage and Battlefield Tourism: Commemorating the Dead* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315595436>
15. Metodychni rekomendatsii dlia mistsevykh hromad shchodo pam'iatannia uchasnykiv, zhertv i podii rosiisko-ukrainskoi viiny [Methodological Recommendations for Local Communities on Commemorating the Participants, Victims, and Events of the Russia–Ukraine War]. Retrieved 05.11.2024 from <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/metodychni-rekomendaciyi-dlya-miscevyh-gromad-shchodo-zberezheniya-i-vshanuvannya-pamyati-uchasnykiv-zhertv-i-podiy-rosiysko-ukrayinskoyi-viiny> [in Ukrainian].
16. Foucault, M., & Miskowiec, J. (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, 16 (1), 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>
17. Huda, A. (2024). Kontseptualni aspekty voiennoho turyzmu [Conceptual Aspects of War Tourism]. *Geographical Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 3 (3), 124–133. <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.3.13> [in Ukrainian].
18. Interactive Cemetery & Memorial Map. American Battle Monuments Commission. Retrieved 22.10.2025 from <https://www.abmc.gov/cemeteries-memorials/cemeteries-memorials-map>
19. Battle for Jefferson. Retrieved 23.10.2025 from <https://battleforjefferson.com>
20. Anzac Day. Retrieved 24.10.2025 from <https://www.awm.gov.au/commemoration/anzac-day>

Стаття надійшла до редакції 14.10.2025

Стаття прийнята 01.11.2025

Статтю опубліковано 22.12.2025